

Арт-терапевтичні здобутки переконують, що мова символів така ж різноманітна, як і навколишня дійсність – будь-який її предмет, маючи індивідуальну значущість для людини, може стати символом прояву її внутрішнього світовідчуття. Тому нерідко сновидіння, малюнки, пісочні форми, в процесі інтерпретації в діалозі з автором набувають іншого змісту, що свідчить про активний характер несвідомого і його «прагнення» бути об'єктивованим. Несвідоме, маючи велику емоційну потужність та енергетичну силу, прагне до зображувального вираження, головною умовою якого є символічність та багатозначність. Остання дозволяє уникнути цензорського контролю свідомості, позаяк символ – це завжди інакомовність, наділена невичерпною полізначністю образу.

Висновки: загальна мова архетипів, а також процес їх виявлення і пізнання лежать в основі співтворчості людини й навколишнього світу. Психологи, аналізуючи малюнки й пісочні форми, розтлумачуючи вигадані сюжети й історії, пізнають мову архетипів, мову людського творчого начала. Втілення в природних матеріалах спонтанно виникаючих образів допомагає проявитися творчій енергії. Візуальний образ в арт-терапевтичному процесі виконує роль містка, який з'єднує зовнішню і внутрішню реальність. У пісочній терапії творчий процес робить можливим самозцілення, яке, у парі з психокорекційним ефектом сприяє гармонізації особистості.

Література:

1. Зинкевич-Евстигнеева Т. Д. Основы сказкотерапии / Т. Д. Зинкевич-Евстигнеева. – СПб.: Речь, 2006. – 176 с.
2. Штейнхардт Л. Юнгианская песочная психотерапия / Л. Штейнхардт. – СПб.: Питер, 2001. – 320 с.
3. Юнг К. Г. Божественный ребёнок: Аналитическая психология и воспитание: [сб. произведений / сост и авт. пер П. С. Гуревич] / К. Г. Юнг. – М.: Олимп, 1007. – 400 с.
4. Юнг К. Г. Психология бессознательного / К. Г. Юнг. – М.: Канон+, 2003. – 400 с.
5. Яценко Т. С. Малюнок у психокорекційній роботі психолога-практика [на матеріалі психоаналізу комплексу тематичних малюнків] / Яценко Т. С., Чобітько М. Г., Доцевич Т. І. – Черкаси: БРАМА, 2003. – 216 с.

Резюме. У статті показано, що загальна мова архетипів, а також процес їх виявлення й пізнання є основою співтворчості людини і навколишнього світу. На прикладі застосування методів арт-терапії (казкотерапія й пісочна терапія) розкрито метафоричний зміст архетипу і його символічне значення.

Ключові слова: колективне несвідоме, архетип, символ, метафора, арт-терапія, казкотерапія, пісочна терапія, метод «активної уяви».

Резюме. В статье показано, что общий язык архетипов, а также процесс их выявления и познания является основой сотворчества человека и окружающего мира. На примере применения методов арт-терапии (сказкотерапия и песочная терапия) раскрывается метафорическое содержание архетипа и его символическое значение.

Ключевые слова: коллективное бессознательное, архетип, символ, метафора, арт-терапия, сказкотерпия, песочная терапия, метод «активного воображения».

© 2013

О. С. Порученко (м. Черкаси)

АРХЕТИП МАТЕРІ У ФОРМУВАННІ ТЕНДЕНЦІЇ ДО ЗЛОЧИННОЇ ПОВЕДІНКИ

Актуальність дослідження. Сучасні тенденції розвитку України, демократизація суспільства, а також економічне та політичне становище держави ставлять перед вітчизняною пенітенціарною психологією нові завдання, одним із яких є якісна підготовка висококваліфікованих психологів-практиків. Забезпечення ефективності функціонування центрів психологічної служби установ кримінально-виконавчої системи, реабілітаційних центрів для осіб звільнених від відбування покарання на сьогоднішній день неможливий без новітніх досягнень у галузі практичної психології. Тому особливої ваги набуває пізнання змісту цілісної психіки з метою надання кваліфікованої психологічної допомоги.

Мета: аналіз глибинних передумови формування злочинної поведінки суб'єкта за допомогою інтерпретації архетипної символіки.

Виклад основного матеріалу. Проблема злочинної поведінки є об'єктом дослідження багатьох наук, зокрема психології, психіатрії, соціології, криміналістики тощо. У науковій літературі існує чимало теорій, які розкривають ту чи іншу сторону злочинної поведінки. Так, теорія диференційованого зв'язку Е. Сатерленда розглядає злочинну поведінку, як несприятливий вплив зовнішніх факторів та найближчого оточення на індивіда, який скоює злочини. Автор пише: «чим більше і стійкіше цей вплив, тим більше вірогідності, що людина стане злочинцем». В основі його теорії лежать положення про те, що злочинній поведінці навчаються взаємодіючи з іншими людьми в групах. Специфічна направленість мотивів та прагнень формується на основі оцінок правових норм, як сприятливих або несприятливих, тому людина стає делінквентом в результаті переважання у неї оцінок, які сприяють порушенню законів над оцінками, які не сприяють цьому [7; 108]. На початку XXI століття,

Е. Дюркгеймом були виявлені спроби систематизувати теорії попередників і виділити фактори у походження схильності до скоєння злочинів, які стосувалися не лише соціальної сторони, а й особистісної. У контексті сказаного привертає увагу теорія відчуженості, ідентифікації та ідентичності. Не дивлячись на те, що акцент у цих теоріях ставився все ж таки на соціальній стороні, однак у них вже окреслюється і внесок психічних аспектів у поведінці та світосприйнятті особи, яка скоювала злочин. Провідне місце у походженні злочинної поведінки у теоріях, які розроблялися Е. Дюркгеймом, Робертом К. Мертоном, Ричардом Клауфордом та іншими, займала розбіжність між цілями, які пропагувала соціальна структура та можливостями, які ця структура пропонувала громадянину.

На думку Е. Дюркгейма проблеми ідентичності, відчуження та ідентифікації складають суть явища аномії, як стан дезорганізації особистості, яке виникає в результаті її дезорієнтації, що в свою чергу є наслідком або соціальної ситуації, у якій має місце конфлікт норм і особистість зустрічається із суперечливими вимогами, або ситуації де норми відсутні [7; 121]. Так, проблему аномії та відчуження об'єднує відчуття безцільного існування, нездатності та безсилля, що формують усвідомлення власної незначимості, меншовартості та страх стати жертвою. Разом з тим відчуття власної нікчемності, меншовартості супроводжує послаблення відчуття відповідальності. Тому для зміни ситуації та обставин людина намагається шукати прості та швидкі рішення, починаючи від вживання алкоголю і завершуючи скоєнням злочинів.

Про зв'язок несвідомих детермінант у формуванні злочинної поведінки з ранніми дитячо-батьківськими стосунками наголошували і представники глибинної психології. У своїх дослідженнях з проблеми психічної динаміки Т.С.Яценко стверджує, що блокованість лібідних тенденцій в едипальний період зумовлює єднання з первинним лібідним об'єктом через асиміляцію їхніх якостей. Таке інтроектування сприяє зниженню напруження та відкриває перспективи протистояння та відповідної помсти лібідним об'єктам, що є в унісон тенденції до «сили» в рамках генерального механізму від «слабкості до сили». Цим процесам притаманне єднання енергії мортидного порядку з лібідо. [15]

У своїй роботі «Заздрість та вдячність. Дослідження несвідомих джерел» М.Кляйн пише, що зазначені почуття є похідними від первинної ситуації, тобто від ситуації годування грудьми. Науковець вважає, що дитина сприймаючи джерело насолоди та задоволення (материнські груди) одночасно переживає заздрість та образу до їх носія, тобто матері за те, що вона ними володіє. Образа виникає в тому випадку, коли матір не може задовольнити оральних потреб дитини. Останнє також викликає деструктивні тенденції, які направляються на матір. В свою чергу заздрість, ненависть та образа вносять суттєвий вклад у порушення формування образу «хороших» грудей і надає додаткову гостроту садистським нападкам на груди (кусання). Інтенсивність деструктивних тенденцій та відчуттів і, відповідно, тривоги та страху перед ними, залежить від інтенсивності фрустрації дитини, що викликається материнською деривацією. На далі, у дорослому житті, образу «хороших» грудей відповідають об'єкти, від яких людина отримує насолоду та задоволення своїх потреб. Такі об'єкти є символічними представниками реальних материнських грудей, які людина, мотивована заздрістю, ненавистю та жадністю до тих хто володіє ними, прагне їх собі привласнити, звісно деструктивним чином (крадіжки, грабежі, убивства). а теорією М. Кляйн материнська депривація негативно впливає і на розвиток здатності любити, емпатійно відчувати іншу людину. Якщо не відбувається повноцінного задоволення оральних потреб дитини, остання не отримує навиків відчувати повноцінне задоволення від процесу насичення їжею (молоком). А саме таке відчуття, на думку науковця, походить від здатності любити. Вона пише: «Малюк може переживати повне задоволення лише коли здатність до любові достатньо розвинута і це задоволення є основою вдячності».

Стосунки та сприйняття дитиною зовнішнього світу, оточуючих походить на думку Д. Віннікота від ранніх стосунків між матір'ю та малюком. Автор стверджує, що мати представляє для дитини світ у маленьких дозах. Науковець постулює думку, що для дитини життя представляє собою серію інтенсивних переживань. Він пише: «іграшка, яку подарували дитині є шматочком реального світу і разом з тим, якщо вона подарована у відповідній, потрібній малюку манері, потрібною людиною і в потрібний час, то іграшка набуває для дитини великого значення».

Аналізуючи проблему девіантної поведінки, К. Хорні наголошувала, що вирішальним фактором у розвитку особистості є соціальні відносини між дитиною і батьками, які повинні задовольняти дві головні потреби дитини – потребу у задоволенні та безпеці. Невдоволення їх, на думку К. Хорні, призводить до розвитку "базальної ворожості" та "базальної тривоги", що змушує особистість застосовувати ряд захисних поведінкових стратегій, деякі з яких призводять до девіантної, асоціальної спрямованості особистості

Таким чином, на початкових етапах життя велике значення має, у якій якості мати представляє дитині елементи реального світу, адже у такому віці ця якість має здатність до сильної фіксації. В подальшому, зінтегрованість зафіксованих елементів реального світу визначає світогляд дитини, її поведінку та життєву позицію по відношенню до інших.

На думку К.Г.Юнга, суттєвого значення у світосприйнятті та відношенні як до себе, так і до оточуючих відіграє актуалізація материнського архетипу, в рамках якого відбувається взаємодія з останніми на основі

дитячо-материнських взаємин. Опираючись на вплив архетипної енергії та в рамках психодинамічної теорії у роботі із архетипною символікою у психомалюнках, розробленої академіком АПН України Т.С.Яценко, було проведене глибоко-психологічне дослідження передумов злочинної поведінки з особами, які перебувають у умовах позбавлення волі.

Відмітимо, що поряд із використанням психомалюнку, були задіяні методика портретних виборів Сонді та кольоровий тест Люшера. Особливістю використання тесту Люшера є ранжування кольорів щодо кожної теми психомалюнків. Результати такого ранжування піддавалися кореляційному аналізу. Розглянемо фрагмент стенограми та результати роботи з одним із взятих під варту.

фрагмент стенограми

Психолог (П.): Як цей малюнок відображає твоє життя?

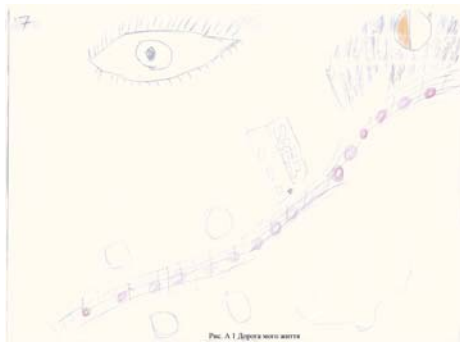

Рис. 1. Дорога мого життя

Ув'язнений (У.): Дорога мого життя - це полоса. Червоні круги на ній – проблеми, неприємності, що мене супроводжують по життю. Будинок, що зображений – це тюрма, де я зараза знаходжусь. В кінці дороги – ліс. Він символізує смерть, кінець дороги мого життя.

П.: А що означає образ ока?

У.: Це всевидяче око Бога. Воно спостерігає за мною, за всіма людьми.

П.: Що буде, якщо закрити око або забрати його?

У.: Як його забереш? Якщо його не буде, то люди робитимуть що завгодно. Просто буде бардак, вони повбивають один

одного.

П.: А чому обов'язково повбивають?

У.: Бо людина по своїй суті агресивна.

П.: Отже, око виконує контролюючу функцію?

У.: Так.

П.: Разом з тим, ти сказав, що око представляє Бога, отже вказує на духовну сферу. Останнє вказує на совість, яка регулює поведінку людини і карає.

У.: Цілком можливо.

Рис. 2 Сприймання минулого, яке не можна виправити

Рис.3. Я в сім'ї батьків, сім'я в мою відсутність

П.: . Що знаходиться знизу малюнку, це вода?

У.: Так, озеро. Мені по життю подобається вода, річка тому я вирішив сюди додати це озеро.

П.: Паралельно з ним знаходиться ще одне коло, однак там два кольори?

У.: Ні, це просто місяць і сонце. Сонце жовтим кольором.

П.: Сонце і місяць об'єднані в одну фігуру?

У.: Так.

П.: Таким чином останнє вказує на поєднання протилежностей, дня і ночі. Що то за чотири кола знизу?

У.: Я зображав їх як клумби, де ростуть квіти.

П.: Ці клумби порожні?

У.: Я забув, мабуть, намалювати квіти.

П.: Так. Відсутність квітів на клумбах вказує на відсутність життя на них, адже квіти живі.

У.: В цілому так.

П.: Ліс – це материнський символ. Однак, не дивлячись на те, що він символізує смерть у твоєму малюнку, там є сонце. Останнє, як відомо є ознакою життя.

П.: Ця стрілка проходить наскрізь (рис. 2)?

У.: Ні, ця стрілка вказує напрямку руху.

П.: А ця перегородка, що таке?

У.: Це двері, а за ними замок.

П.: Це якась конкретна подія, яку не можна виправити?

У.: Коли я малював малюнок, то не думав ні про яку подію. Просто малював перше, що прийшло в голову.

П.: В будь-якому випадку малюнок відображає твоє минуле, отже, за логікою речей десь тут має бути й ти. Чи можеш вказати де ти знаходишся у цій події?

У.: Мабуть десь тут. (показує зі сторони стрілки).

П.: Це місце у приміщенні чи знадвору?

У.: Знадвору.

П.: Отже, двері на замок закрили за тобою?

У.: Виходить, що так.

П.: Даний малюнок вказує на неможливість повернутися, увійти у будинок.

У.: Я ззовні, а батьки в середині.

П.: Якщо звернутися до теми малюнку, то ми бачимо що на ньому відображається лише певна її частина, а саме: окремо ти і сім'я в твою відсутність. А де ти серед батьків?

У.: Не має. Я малював за інструкцією, перше., що прийшло в голову.

П.: В такому випадку чи можна сказати, що цей малюнок є продовженням попереднього?

У.: Я не бачу між ними зв'язку.

П.: Ця людина на малюнку десь йде?

У.: Так.

П.: Спробуй пофантазувати й розкажи про неї, куди вона йде, звідки?

У.: Ну, вона вийшла з будинку і прямує у світ.

П.: Вона повернена спиною чи обличчям до будинку?

У.: Мабуть, скоріше всього обличчям до будинку.

П.: Вона задкує?

У.: Виходить, що так, не знаю, щось я заплутався.

П.: Чи можна сказати, що ця людина не хоче однак повинна йти з будинку?

У.: Не знаю, чи повинна, але не хоче це точно сказано.

П.: Двері цього будинку надто малі, що людина туди зайшла. Отже, в середину будинку людина не потрапить. Але не дивлячись на цей факт вона не охоче відходить у світ і має надію повернутися у цей будинок. Архетипна символіка нам вказує на твою прив'язаність до матері та прагнення повернутися в утробу, символом якої виступає будинок. Саме через це присутня схильність до самопорізів, самодеструктивної, самознищувальної поведінки.

У.: Цікаво, я теж відчував прив'язаність до матері. Виходить, дійсно кров на мечі – це моя кров. Але як же я можу повернутися в утробу?

Інтерпретація психолога: Це психологічний вислів і він вказує на потребу вийти із цього світу, бо ти себе не приймаєш, шкодуєш через те, що народився і караєш себе за це. Якщо повернутися до малюнку 3, то тебе супроводжує почуття провини за твоє народження.

У.: Я ніколи не думав, що я винен у тому, що народився.

П.: Ти не винен у цьому, однак почуття провини за щось і прагнення себе покарати пов'язане із твоїм народженням, яке можемо бачити за допомогою символіки малюнків, а також опосередковано через твою історію життя..

У.: Це все так страшно. Невже всі люди живуть і не помічають що вони з собою роблять?

П.: Що тут спільного із твоїм майбутнім?

У.: Сонце зліва – це минуле, воно без кольору, нічого радісного у минулому, одні неприємності. Сонце справа – майбутнє. Хотілося б щоб було більше тепла у майбутньому.

П.: Чи можливо сказати, що ти хотів би отримати його саме від матері?

У.: Ну, я не скажу, що мене мама не любила.

П.: Якщо ми згадаємо малюнок моя сім'я, то там чітко проговорено, що мама змушена була постійно працювати, щоб прогодувати сім'ю, тому цілком можливо, що вона не могла фізично дати тобі стільки уваги, скільки ти цього потребував у той час.

У.: Так, це точно.

П.: Ти говориш, що сонце зліва без кольору, але як ми бачимо воно чорним кольором.

У.: Так. Я таким чином хотів показати, що там немає нічого світлого, тому намалював чорним.

П.: Але чорний колір також несе своє значення. Це колір негативу, заперечення, деструкції. Таким чином знову з'являється заперечення, відчуження минулого.

У.: Так, відчуження, адже там не було нічого доброго.

П.: Можливо, однак негативний досвід, також досвід і якщо його не враховувати, не робити ніяких висновків із прожитого життя, то є небезпека знову і знову потрапляти в ті ж самі ситуації.

У.: Так, я дійсно наступаю на ті ж самі «граблі»

П.: Тобі необхідно прийняти себе, а не заперечувати власне існування. Усвідомити власні відчуття і навчитися керувати власним життям самостійно.

У.: Це моє народження.

Рис.4.Моє майбутнє

Рис.5.Моє народження

П.: Ти тут є?

У.: Так, я цей червоний круг.

П.: Що цей круг має спільного з тобою?

У.: Не знаю. Я не знав як себе намалювати, тому зобразив таким кругом.

П.: Гарзд, давай прикладемо частину сонця із малюнку 6 до цієї частини.

Психолог прикладає два малюнки один до одного, а згодом дві частини сонця на рисунку 4

П.: Чи знаєш ти щось про своє народження?

У.: Мама розповідала мені, що перед моїм народженням стояв вибір – або я, або мама помере. А коли я народився, то лікарі констатували асфіксію першого ступеня.

П.: Отже, значима подія, що супроводжує тебе по життю з рисунку 1 і відносно чого ти почуваєш себе винним перед мамою є травма твого народження. Саме на це вказують символи рисунку 1. Поєднання сонця і місяця є насправді символ утроби у даному малюнку і вказує на амбівалентність та загрозу твоєму життю під час утробного життя.

Таким чином є можливість виявити глибинні мотиви немотивованої агресії, тенденції до руйнації, органічних підстав розладу особистості, а також джерела провини перед матір'ю, що своїм народженням поставив під загрозу її життя.

У процесі психоаналізу комплексу тематичних психомалюнків, взятого під варту, спостерігається наявність Едіпової залежності – блокування лібідної енергії, прагнення від'єднатися від матері через інфляцію власного «Я», тенденцією до мегаломанії, поруч із бажанням наблизитися до неї, повернутися у первинний, утробний стан

Ряд малюнків вказують на травматичний досвід народження, де представлений архетип матері, утроби. Травматичне народження супроводжувалося загрозою життю як матері, так і протагоніста. Наслідок травми народження і відторгнутість матір'ю, з позиції новонародженого, лягло в основу амбівалентного ставлення до неї, загостривши деструктивні тенденції (почуття провини, відчуженість, агресивність).

Негативний утробний стан (фізіологічні дисфункції вагітної жінки), небажаність та, як наслідок, відчуження, агресія; амбівалентне ставлення матері до власної вагітності зображено поєднанням місяця і сонця (рис. 1 «Дорога мого життя»); використання двох кольорів (чорного та жовтого). Зазначена символіка є вираженням архетипу матері та наслідків взаємодії реальної матері з протагоністом після його народження.

Дослідження психіки ув'язненого М. за допомогою методики кольорових виборів Люшера та методики портретних виборів Л. Сонді підтвердило інтерпретацію символів у зазначених вище малюнках протагоніста. Так, статистична обробка кольорових виборів Люшера, дала змогу виявити кореляцію між такими темами, як «Я серед батьків – Агресія ($r = 0.88$)», «Моє народження – моє минуле ($r = 0.83$)», «Моє народження – Дорога мого життя ($r = 0.79$)», «Сприймання батьками моєї смерті – Моє минуле ($r = 0.81$)».

Згідно формули потягів Л. Сонді в основі дезадаптивної поведінки лежить відторгнення власною матір'ю. Відсутність повноцінного емоційного контакту з нею призвело до блокування лібідних тенденцій, загострення агресивних імпульсів, образи, ненависті та порушення потягів у вигляді схильності до авантюризму, шахрайства, прагненням до встановлення влади над оточуючими, світом, завищеною самооцінкою та рівнем домагань, які проявляються у розбійних нападах, грабежах.

Висновки. Отже, глибинною передумовою механізму злочинної поведінки є амбівалентне відношення до лібідного об'єкта та нав'язливе повторення, описане З. Фрейдом. Т. С. Яценко зазначає, що нав'язливе повторення формується під впливом едіпової ситуації у період психосексуального розвитку дитини завдяки оживленню витісненої енергії в актуальній ситуації, де проявляє себе логіка несвідомого, інфантильні цінності та прагнення [12].

Література:

1. Боулбі Дж. Создание и разрушение эмоциональных связей. - М.: Гадарикс, 2003. – 480 с.
2. Психологічний словник. <http://slovyk.net/>.
3. Лейбин В.М. Словарь-справочник по психоанализу. – СПб, Питер, 201. – 688с.
4. Кляйн М. Некоторые теоретические выводы, касающиеся эмоциональной жизни ребенка // Психоанализ в развитии. Сборник переводов. – Екатеринбург, 1999. – С.59 – 107.
5. Юнг К. Подход к бессознательному. Собрание сочинений. Психология бессознательного/ Пер. с нем. – М.: Канон, 1994. – 320с
6. Юнг К. Психология бессознательного. – М.: Наука, 1994. – 320 с.
7. Юнг К.Г. О психологии бессознательного. Собрание сочинений. Психология бессознательного/ Пер. с нем. – М.: Канон, 1994. – 320с
8. Юнг К.Г., фон Франц М.-Л., Хендерсон Дж.Л., Якоби И., Яффе А. Человек и его символы /Под общ. Редакцией С.Н.Сиренко.– М.: Серебряные нити, 1997.– 368 с.
9. Яценко Т.С. Основи глибинної психокорекції: феноменологія, теорія і практика: Навч. Посіб. - Київ: Вища школа, 2006. – 382с.
10. Яценко Т.С., Глузман О.В., Калашник І.В. Діагностика та корекція тенденції до психологічної смерті. Навч. посібник -Ялта:РВВКУ-2008.- 204с.

Резюме: В даній статті розкриваються психологічні детермінанти деструктивного, агресивного і преступного поведінки людини

Ключевые слова: преступное поведение, навязчивое повторение, материнская депривация.

Резюме: У даній статті розкриваються психологічні детермінанти деструктивної, агресивної та злочинної поведінки особистості.

Ключові слова: злочинна поведінка, вимушене повторення, материнська депривація.

© 2013

М. В. Семиліт (м. Київ)

ЖИТТЄВІ ШЛЯХИ ГРУПОВОГО НЕСВІДОМОГО УРАЇНЦІВ

Розкриття поняття життєвого шляху потребує соціально-психологічного, культурно-історичного та етнокультурного аналізів одночасно, бо воно включає як індивідуальну історію, так і соціокультурний вимір та національну специфіку. Комплексна методологія дослідження є підґрунтям для цілісного та достовірного вивчення феномену життєвого шляху.

Життєвий шлях найбільш об'ємне, цілісне поняття, що описує індивідуальну історію соціально-психологічного розвитку особистості від народження до смерті. З іншого боку, життєвий шлях особистості розгортається в певному соціокультурному просторі та обмежений «полем потреб» епохи, в якій перебуває особистість, визнанням героїв – носіїв прогресивних цінностей, необхідності вибору саме таких «героїв-спасителів». Особистість засвоює, виконує і поступово залишає певний набір, репертуар ролей, притаманний тій або іншій етнічній спільноті. Після неї цей цикл повторює наступне покоління.

Метою статті є дослідження життєвого шляху в особистісно-міфологічному підході як розширення можливостей комплексної методології прогнозування перспектив життя української спільноти.

Як наукова проблема життєвий шлях особистості розглядався у контексті еволюційно-генетичного підходу (Ш.Бюлер), соціально-суб'єктного (С.Рубінштейн), культурно-історичного (Л.Виготський), історико-соціологічного (Б.Ананьєв), біографічно-подієвого (К.Абульханова, Т.Березіна)[1], подієво-часового (Є.Головаха, А.Кронік)[2], транзактного (Е.Берн, І.Стюарт), сценарного (В.Дружинин), рольового (П.Горностай)[3] тощо.

Певною модифікацією сценарного підходу виступає особистісно-міфологічний підхід, який дозволяє дослідити національні моделі ідентифікації. Міфологічна свідомість мислить архетипічними образами, а це одночасно є мислення смислами (Н. Каліна) .

Метафора життя як сценарію останнім часом стає все більш популярною оскільки майже всі зовнішні події людина сприймає, запам'ятовує як певні просторові образи-взаємозв'язки між людьми, або між людиною і предметною дійсністю [4]. Міф, що вибирає особистість в якості зразка-образу життя, відображає сценарний вибір як певну програму дій. Вивчаючи основи формування сценарного процесу Н. Каліна використовує